

## **ВІДГУК**

*офіційного опонента на дисертаційну роботу Білогура Станіслава Юрійовича на тему: «Інноваційний розвиток туристичної сфери регіонів України на основі кластерного підходу», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 051 Економіка*

### **1. Обґрунтування актуальності теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, темами**

В сучасній економічній системі інновації виступають дієвим інструментом реалізації та відтворення наукових досягнень. Туристична сфера діяльності є унікальною областю для втілення інноваційних продуктів з огляду на те, що вона виступає складною соціально-економічною системою, яка дає можливість поєднати результати діяльності підприємств з іншими видами діяльності. В цьому аспекті туристична сфера не лише створює новий продукт або послугу, а й акумулює інновації, впроваджені в інших сферах господарювання і пропонує свій власний варіант їх застосування.

Міжнародна практика інноваційної діяльності у туристичній сфері показала високу ефективність застосування кластерної моделі підприємництва для інтенсифікації процесів створення нових туристичних продуктів. Об'єднання підприємств різних сфер діяльності у кластер дозволяє значно посилити інноваційну складову їх спільної діяльності, перш за все, за рахунок ліквідації бар'єрів інформаційного обміну. Ця властивість є однією з найбільш характерних для кластерного формату співробітництва, яка дозволяє не просто посилити інноваційний потенціал такого об'єднання, а й максимально скоротити терміни впровадження інновацій та мінімізувати витрати на їх створення.

Це дозволяє стверджувати про необхідність нормативно-правового та інституційного забезпечення реалізації процесів формування туристичних кластерів та розробки відповідної державної економічної політики. Україна має

досвід функціонування кластерних об'єднань у туристичній сфері, але, на жаль, їх результати далекі від очікуваних. Багато в чому це можна пояснити відсутністю цілісного концептуального забезпечення кластероутворюючих процесів та адекватної адаптації відповідного світового досвіду до української специфіки. Досягнення високої продуктивності та ефективності процесів формування такого забезпечення зумовлено ступенем глибини теоретичної розробки проблем активізації утворення кластерних об'єднань підприємств. Це завдання ускладнюється прямолінійними спробами впровадити зарубіжний досвід формування кластерів у практику українського бізнесу без створення відповідної нормативно-правової і, головне, економічної бази, у результаті чого ми отримуємо вирвану із загальноекономічного контексту модель господарювання, яка не виправдовує покладені на неї надії. Результатом стає не просто черговий неефективний проєкт туристичної дестинації, а повна дискредитація ідеї кластеризації, що потенційно несе більш тяжкі наслідки та значно гальмує темпи розвитку всієї туристичної сфери. Тому, для науково-практичного забезпечення процесів кластерного розвитку туризму необхідні поглиблене дослідження й розробка науково обґрунтованих концептуальних підходів, моделей, методів та практичних рекомендацій щодо їх застосування.

У дисертаційній роботі Білогура С.Ю. актуалізовані потреби інноваційного розвитку туристичної сфери регіонів України, сформульовані і виконані завдання розробки концептуального забезпечення політики кластеризації туристичної сфери шляхом визначення її чинників та оцінки вихідних умов на рівні конкретного регіону, що свідчить про важливість даної роботи, її своєчасність та актуальність.

Дослідження проводилося згідно з планом науково-дослідних робіт НТУ «Дніпровська політехніка» за темою «Соціально-економічний розвиток в умовах четвертої промислової революції» (номер державної реєстрації 0121U108984) та ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» за темою: «Інноваційний розвиток туристичної сфери регіонів України на основі кластерного підходу» (номер державної реєстрації 0115U000063), в рамках яких автором удосконалено

процесно-орієнтовану схематичну модель діяльності туристичного кластеру; розроблено систему показників оцінки умов розвитку інноваційно-туристичного потенціалу регіону.

Вищезазначене дає підстави вважати тему дисертації актуальною, а проведені дослідження важливим з точки зору забезпечення ефективного розвитку туристичної сфери України.

## **2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність та наукова новизна**

Сформульовані та узагальнені в дисертації Білогура С.Ю. результати дослідження теоретичних та науково-методичних положень, а, також, розроблені практичні рекомендації є достатньо обґрунтованими і містять елементи наукової новизни.

Наукові положення, що виносяться автором на захист, сформульовані наступним чином:

1. Кластер розглядається як форма організації інноваційної і економічної діяльності, яка використовує не лише географічну і виробничо-тематичну пов'язаність окремих підприємств, а також й ідентичність організаційних систем виробничої, невиробничої і науково-освітньої сфер, що дозволяє отримати синергетичний ефект при спільному використанні наявних ресурсів, зниження витрат за основними видами діяльності і досягнути конкурентних переваг як самого кластеру, так і структур, що його утворюють. Таке визначення розмежовує інституціональні та новаторські аспекти досліджуваної категорії та забезпечує у подальшому можливість якісної конкретизації напрямів інноваційного розвитку туризму в Україні та використання кластерного підходу в контексті реалізації його основного функціонального призначення як механізму сталого забезпечення потреб туристичної сфери в інвестиційних ресурсах.

2. Ринок туристичних послуг характеризується як комплекс, складовими

елементами якого є соціально-економічні відносини, що ґрунтуються на різних формах власності, економічні ресурси та результати господарської діяльності, об'єкти таких відносин, взаємозв'язки між ними та організаційно-економічний механізм, використання якого дозволяє реалізувати дані відносини. Виявлено фактори, що зумовлюють специфіку інноваційної діяльності у сфері туризму. Обґрунтовано необхідність переходу на інноваційний шлях розвитку сфери туризму в Україні, запропоновано шляхи вдосконалення кластерного підходу до організації регіонального туризму в Україні.

3. Для успішного формування туристичних кластерів та ефективного використання їхнього інноваційного потенціалу необхідні: переорієнтація системи державного регулювання вказаними процесам з моделі «згори донизу» на модель «знизу догори»; активне залучення місцевих органів влади та підприємницької спільноти до взаємодії у рамках муніципально-приватного партнерства; формування територіально-функціональної структури зі своєю системою зв'язків, у якій одним із основних елементів буде сектор НДР; створення кластерних об'єднань із партнерськими відносинами на кшталт «бізнес – влада – освіта – наука» з метою скорочення ланцюга інформаційних зв'язків в рамках таких об'єднань і підвищення керованості ними; вироблення комплексу стратегій маркетингу кластерних об'єднань з орієнтацією на переваги споживачів; перегляд методології проектування та планування кластерів з переходом до організаційно-управлінської та маркетингової парадигм.

4. Використання програмно-цільового підходу дозволяє оптимізувати процеси управління кластерним розвитком туристичної галузі. При цьому розробка програм розвитку внутрішнього та в'їзного туризму повинна вестись на всіх рівнях (державному, регіональному та місцевому) при обов'язковому дотриманні трьох найбільш важливих умов: а) наступності програм, що приймаються як на хронологічному, так і на географічному рівнях; б) уніфікації та гармонізації програм розвитку туризму на всіх територіальних рівнях, у тому числі з урахуванням споживчих переваг як українських, так і закордонних туристів; в) відповідності програм розвитку туризму як чинному законодавству,

так і сучасним реаліям розвитку національного, регіонального та міжнародного туризму з обов'язковим урахуванням фактору глобалізації.

5. Пропонується застосування кластерного підходу до розвитку інноваційно-туристичного потенціалу територій, під яким розуміється комплекс туристичних ресурсів, природних чинників, інформаційних та комунікаційних можливостей, який формує передумови для здійснення інноваційної діяльності у туристичній сфері, акумуляції та відповідного перерозподілу фінансових ресурсів, утворення інноваційної системи розробки та реалізації нових туристичних продуктів з метою отримання ринкових конкурентних переваг.

6. Здійснено групування факторів, що впливають на формування інноваційно-туристичного потенціалу регіону, та розроблено систему комплексної оцінки вихідних умов розвитку інноваційно-туристичного потенціалу регіону, які дозволили якісно охарактеризувати та кількісно оцінити стан цих умов у розрізі таких його складових як науково-освітній, кадровий потенціал, інвестиційний та інституційний потенціал. Проведено рейтингову оцінку вихідних умов розвитку інноваційно-туристичного потенціалу Дніпропетровської області та ряду регіонів, які є основними її конкурентами у сфері в'їзного та внутрішнього туризму.

За оглядом основних аспектів дисертаційної роботи відповідно до логіки викладення матеріалу слід виділити такі положення наукової новизни:

1. Розширене теоретичне підґрунтя та понятійний апарат інноваційного розвитку туристичної сфери (поняття «інноваційно-туристичний потенціал», «кластер», «кластеризація туристичної сфери») в контексті посилення конкурентоспроможності туристичних підприємств як на регіональному, так і міжнародному рівні (С. 31-36, С. 49-51, С. 111-113). Це надало можливість сформулювати перелік чинників, що сприяють ефективній реалізації завдання формування кластерів підприємствами сфері туризму.

2. Сформовано процесно-орієнтовану схематичну модель туристичного кластера (С. 75-76), яка демонструє можливість досягнення синергетичному ефекту, а також ефектів емерджентності та масштабу на основі спрямованого

використання наявних у регіоні науково-інноваційного, кадрового, матеріального, ринкового, техніко-технологічного, фінансового та управлінського потенціалів.

3. Удосконалено систему показників оцінки умов розвитку інноваційно-туристичного потенціалу регіону (С. 83-99), які дозволяють якісно охарактеризувати та кількісно оцінити стартові умови реалізації окремих складових інноваційно-туристичного потенціалу. Проведений розрахунок інтегрального показника, що характеризує умови розвитку інноваційно-туристичного потенціалу для п'яти областей України, який показав найбільшу готовність Дніпропетровського регіону до запровадження кластерних ініціатив у туристичній сфері на основі найкращої комбінації стану його науково-освітнього, кадрового, інвестиційного та інституційного потенціалів.

4. Автором проведене удосконалення принципової моделі інноваційно-туристичного кластеру (С. 145-150), яка включає елементи зовнішнього середовища, наявність яких розглядається у якості умов виникнення і функціонування інноваційно-туристичних кластерів у регіоні. Крім того, особливістю удосконаленої моделі є включення до неї універсальної комбінації складових внутрішнього середовища кластеру, які представляють собою елементи проектної, технічної, технологічної, інформаційної, трансфертної інфраструктури. Таким чином, запропонована принципова модель охоплює всі можливі її варіанти, які надалі конкретизуються залежно від характеру виробництва або експлуатації створюваного у кластері туристичного продукту.

5. Сформульовано основні економічні та інституційні зміни, які необхідні для переходу на інноваційний шлях розвитку туристичного кластера Дніпропетровської області та визначені основні напрямки вдосконалення регіональної інноваційної політики області у сфері туризму (підрозділ 3.1).

6. Набула подальшого розвитку процедура формалізації системи оцінювання впливу кластерних процесів у туристичній сфері на рівень інноваційно-туристичного потенціалу регіонів (С. 172-178). Її застосування дозволило зафіксувати позитивну динаміку величини інноваційно-туристичного

потенціалу регіону під впливом кластероутворюючих процесів його у туристичній сфері. Відзначена нерівномірність вказаного впливу на окремі складові інноваційно-туристичного потенціалу та виявлені її причинно-наслідкові зв'язки.

Викладені результати дисертаційної роботи мають логічну основу, володіють необхідним рівнем науково-теоретичної розробки та економічного обґрунтування і можуть бути використані при вирішенні практичних завдань інноваційного розвитку туризму шляхом формування кластерів.

### **3. Оцінка змісту роботи та повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях**

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, із них 190 – основний текст. Дисертаційна робота містить 27 таблиць, 14 рисунків, 18 додатків, список використаних джерел включає 170 найменування.

*У першому розділі* дисертації проведений аналіз чинників інноваційного розвитку туристичної сфери, визначений та досліджений комплекс умов, що впливають на стан та динаміку інноваційно-туристичного потенціалу регіону і характер його розвитку. Обґрунтовано необхідності використання кластерного підходу для вирішення проблеми підвищення ефективності інноваційної діяльності підприємств туристичної сфери та окреслені напрями державної політики щодо ініціації процесу кластеризації туристичної сфери.

*У другому розділі* досліджений сучасний стан та можливості інноваційного розвитку туристичної сфери в Україні. Проаналізований характер змін конкурентного та інноваційного середовища в туристичній сфері, що відбуваються внаслідок кластеризації туризму. Побудована система комплексної оцінки вихідних умов розвитку інноваційно-туристичного потенціалу регіону, що дозволила розрахувати інтегральні показники для оцінки початкового рівня інноваційно-туристичного потенціалу декількох регіонів України, які у подальшому були використані для обґрунтування вибору Дніпропетровської

області у якості бази впровадження кластерних процесів.

*Третій розділ* присвячений визначенню концептуальних напрямів активізації процесу кластеризації туристичної сфери та оцінці її впливу на стан інноваційно-туристичного потенціалу Дніпропетровського регіону. У розділі представлений життєвий цикл кластеру, викладена логіка формування процесно-орієнтованої моделі етапу побудови інноваційного туристичного кластеру з деталізацією елементів середовища виникнення ідеї проєкту інноваційного туристичного продукту. Також розглядається склад чинників, що зумовлюють доцільність кластерного формату реалізації проєкту туристичного продукту, склад потенційних учасників кластеру та зацікавлених сторін, а також загальний алгоритм формування кластеру. Здійснено моделювання впливу процесу кластеризації туристичної сфери на стан інноваційно-туристичного потенціалу регіонів України і розраховані відповідні інтегральні показники, які засвідчили позитивну динаміку означеного впливу.

Додатки містять статистичну інформацію, результати розрахунків та розроблені авторські моделі.

За темою дисертаційної роботи опубліковано 13 наукових праць, з яких: один розділ у колективній монографії, 6 статей (у тому числі 3 статті в наукометричній базі Web of Science) та 6 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг публікацій складає 4,9 др. арк., особисто автору належить 2,74 др. арк.

Кількість опублікованих праць відповідає вимогам МОН України до дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

#### **4. Значення роботи для науки, практики та суспільства**

Наукове значення роботи полягає у розробці елементів концептуального забезпечення процесу формування та розвитку кластерних проєктів, теоретико-методологічного забезпечення інноваційної парадигми підвищення конкурентоспроможності національної туристичної сфери, визначення практичних заходів у напрямку запровадження процесів кластеризації на регіональному рівні.



Практична цінність отриманих результатів підтверджується довідками про їх впровадження у діяльність: Управління культури і туризму Кременчуцької міської ради Полтавської області при здійсненні управлінської діяльності у сфері туризму, ТОВ «Супутник-Кіровоград» при проведенні інформаційно-консультаційної роботи щодо визначення характеристик регіонального інноваційного середовища у туристичній галузі (Додаток Т).

Теоретичні й практичні результати використовуються в освітньому процесі Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту при викладанні дисциплін «Туризм», «Основи економічної теорії та економіка спорту», «Менеджмент у професійній діяльності», а, також, в процесі розробки навчально-методичного забезпечення, виконання науково-дослідних, курсових та кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти (Додаток Т).

## **5. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності**

За результатами ґрунтовного вивчення рукопису дисертаційної роботи та опублікованих наукових праць автора, а також аналізу наданого автором звіту щодо перевірки тексту рукопису сервісом «Unicheck», порушень академічної доброчесності не було встановлено. Використанні здобувачем окремі ідеї, результати і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

## **6. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту та оформлення дисертації**

Дисертаційна робота містить зауваження та дискусійні положення, а саме:

1. У своїй роботі автор визначає що, характерну особливість запропонованої процесно-орієнтованої схематичної моделі діяльності туристичного кластеру притаманний мотиваційний цикл діяльності підприємств кластера щодо безперервної оптимізації свого бізнесу, модернізації всіх бізнес-процесів за рахунок їхнього структурування та проведення наукових досліджень, впровадження їхніх результатів у виробництво (С. 74-76, рис. 2.2, рис. 2.3). Проте, інтенсивність даного мотиваційного циклу багато в чому залежить від

характеру і комплексності виробництва та експлуатації продукту кластеру. Тому автору доцільно було визначити умови мінімізації тривалості вказаного мотиваційного циклу і за рахунок цього зробити більш цілісною запропоновану процесно-орієнтовану схематичну модель.

2. Викликає зацікавленість запропонована принципова модель інноваційно-туристичного кластера (С. 149-150, Додаток Р), зокрема, у частині використання інфраструктурних елементів зовнішнього середовища у якості елементів певних видів забезпечень діяльності кластеру (проектного, технічного, технологічного, інформаційного, трансфертного тощо). Однак, автор недостатньо уваги приділив характеристиці ядра кластеру та компанії з організаційно-технічного обслуговування і економічної експлуатації атракції, які виконують значну роль у забезпеченні ефективного формування та функціонування кластерного об'єднання.

3. Здобувач використовує метод експертних оцінок при дослідженні зростання інноваційно-туристичного потенціалу регіонів, які ініціюють впровадження кластеризації у туристичній сфері, інтегруючи їх суб'єктивні оцінки із застосуванням прийомів статистичної обробки даних (підрозділ 3.2). Застосовуючи чотири види потенціалів як складових підприємницького та інтелектуального потенціалів, автор, нажаль, наводить приклад анкети лише для визначення поточного стану науково-освітнього сектора Дніпропетровського регіону, що на нашу думку, недостатньо для більш повного уявлення щодо якості поставлених перед експертами питань.

4. При формуванні складу показників, які визначають рівень інноваційно-туристичного потенціалу, і, зокрема, кадровий потенціал (С. 87-88, Додаток З), доцільно було б використати показник кількості випускників, які закінчили ЗВО за спеціальністю «Туризм» впродовж досліджуваного періоду. Ці дані суттєво доповнили б характеристику кадрового потенціалу і підвищили б релевантність розрахованого показника інноваційно-туристичного потенціалу регіонів.

5. Здобувач у процесі аналізу ринку колективних засобів розміщення у Дніпропетровській області робить висновок, що, не дивлячись на велику

конкурентоздатність дрібних учасників ринку, саме вони виявились найбільш економічно вразливими до карантинних обмежень та відповідного зниження ринкової кон'юнктури у 2020 році (С.110). Даний висновок вимагає більш детального обґрунтування, тим більше, що сам автор перед цим відзначає більш високу конкурентоздатність і цінову гнучкість малих учасників ринку, за рахунок чого вони виграють у великих учасників конкурентну боротьбу.

Викладені зауваження та дискусійні моменти не знижують наукової та практичної цінності проведеного здобувачем дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

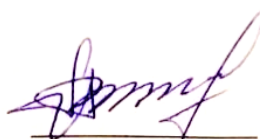
### **7. Загальний висновок щодо дисертаційної роботи**

Виконана дисертаційна робота є цілісною, самостійною, завершеною, що вирішує важливе науково-прикладне завдання, має теоретичну та практичну цінність у галузі соціальних та поведінкових наук спеціальності 051 Економіка.

Дисертаційна робота відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» та вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019)», а її автор, Білогур Станіслав Юрійович, заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка.

#### **Офіційний опонент:**

доктор економічних наук, професор,  
завідувач кафедри маркетингу,  
підприємництва і торгівлі Одеського  
національного технологічного  
університету



(підпис)

В.В. Лагодієнко

*Віктор Лагодієнко*  
*засвідчує*



*А.М. Стебарева*